

İBN SÎNÂ VE FIKIH: ŞERİÂTİN HİKMET BOYUTU

Hadi Ensar CEYLAN*

Özet:

İbn Sînâ'nın fıkıh ilminde bir eseri yoktur. Bununla birlikte fıkıh ilminin bazı konuları hakkındaki görüşlerini Şifâ adlı eserinin İlahiyyât bölümünde bulmak mümkündür. İbn Sînâ burada, birey ve toplum hayatının düzeni için hangi kanunların niçin yasalaşması gerektiği üzerinde durmaktadır. İbadet hayatından aile hayatına, borçlar hukukundan ceza hukukuna kadar birçok alanda bazı kuralları örnek vermektedir ve bunların hangi amaçla yasalaşması gerektiğinden bahsetmektedir. Bu bakımdan İbn Sînâ'nın fıkhi görüşleri, şeriatın hikmet boyutuna dair açıklamalardan ibarettir. Ayrıca İbn Sînâ'nın bu görüşleri, İslam hukukunda makasid edebiyatının da ilk örneklerinden sayılabilir.

Anahtar Kelimeler: İbn Sînâ, Fıkıh, Hikmet-i Teşrî, Makasid.

Ibn Sina and Fiqh: Wisdom of Sharia

Abstract:

Ibn Sina had no fiqh book. But it doesn't mean that he had no idea about fiqh. We can see his ideas about fiqh in the end of his book Shifa. In the last three chapters he dealt with the purposes of some divine rules. He gave examples about worships, family law, law of obligations, criminal law and administration law. So his relation with fiqh was about makasid. Also what Ibn Sina said in these chapters was one of the first examples of makasid literature. On the other hand we try to compare his ideas with early Hanefite literature.

Key Words: Ibn Sina, Fiqh, Wisdom of Sharia, Makasid.

* Ar. Gör., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı

Giriş

İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) fıkıh ilminde müstakil bir eseri bulunmamaktadır. Bununla birlikte Şifâ'nın İlähiyyât bölümünün son üç makalesi hikmet-i ameliye ile ilgili olması bakımından fikhî konuları da içermektedir. Bu üç makalede İbn Sînâ ibadetler, ev ve şehir idaresi ve son olarak hilafet ile ilgili konuları ele almaktadır. Konuları ele alırken bir idarecinin bu alanlarda nasıl tedbirler alması gerektiğine işaret etmektedir. İbn Sînâ'nın burada göstermeye çalıştığı şey toplumda nasıl bir yasanın hakim kılınması gerektiğidir. Bu meyanda çeşitli tavsiyelerde bulunan İbn Sînâ ibadet, aile ve sosyal hayatla ilgili bazı kurallara ve bu kuralların hangi amaca matuf olmak üzere vaz edilmesi gerektiğine değinmektedir. Ele aldığı bütün kuralları maksatları ile birlikte sunmaktadır. Tabiri caizse her yasanın illet-i gaiyyesini ortaya koymaktadır. Bu nedenle İbn Sînâ'nın fikhî, hikmete yöneliktir. Zira şer'î hükümlerin, hangi amaçla vaz edildiklerinden bahseden ilme daha sonraları hikmet-i teşrî adı verilmiştir.¹ Dolayısıyla biz bu makalede hikmet-i teşrî ile İbn Sînâ arasındaki ilişkiyi ele almaya çalışacağız.

İbn Sînâ'nın Fikhî Kökeni

İbn Sînâ'nın fikhî görüşlerine geçmeden önce onun hangi fikhî gelenekten geldiğine değinmek istiyoruz.

İbn Sînâ, otobiyografi yazan nadir İslam düşünürlerinden biridir. Farklı tabakat kitapları içinde nakledilmiş olan bu otobiyografide İbn Sînâ, fıkıh hocası olarak İsmail ez-Zâhid'i dile getirmektedir:

“Daha sonra Buhara'ya filozof Ebû Abdullah en-Nâtîlî geldi. Babam onu evimize yerleştirdi. O gelmeden önce ben fıkıh ilmi ile meşguldüm ve İsmail ez-Zâhid'e gidip geliyordum. Bu yolu tercih edenler içinde en gayretlilerden biriydim. Fikhî münazaralara katılmak çok hoşuma gidiyordu. Daha sonra ise Nâtîlî'de İşagoci okumaya başladım.”²

İbn Sînâ'nın, en-Nâtîlî'nin gelişi ile birlikte felsefi ilimlere başlaması onun fıkha olan ilgisini büsbütün kesmemiştir. Tıp ilminde mahir bir kişi olarak 16 yaşına geldiğinde hala fıkıhla ilgilenmekte ve münazaralara katılmaktadır.³ Hayatının daha sonraki aşamalarında ise, Buhara'dan ayrıldıktan sonra gittiği Gürgeç'te kadılık yapmasından⁴ başka onun fikhî yönü ile ilgili bir bilgi bulamıyoruz.

1 Taşköprizâde, Ebu'l-Hayr İsmâuddin Ahmed b. Mustafa (ö. 968), *Miftâhu's-Se'ade ve Musbâhu's-Siyâde fî Mevdü'âi'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2002, II/557; Kahraman, Abdullah, “Darülfünûn Müfredatında Bir Ders: Hikmet-i Teşrî' ve Bir Metin”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15/2010, s. 345.

2 Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed (ö. 747), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1998, cilt: 420-430 yılları arası, s. 220.

3 Zehebî, s. 221.

4 Zehebî, s. 223.

İbn Sînâ'nın fıkhıta hocası olarak bahsettiği İsmail ez-Zâhid, kendi zamanında Buhara'da "imam" olarak anılan Hanefî mezhebine mensup bir zattır.⁵ İsmail ez-Zâhid hakkında bilgi veren en erken tarihli kaynak Hatîb-i Bağdâdî'ye ait Târîh-i Bağdâd adıyla meşhur olan eserdir. Tam adını İsmail b. el-Huseyn b. Ali b. el-Hasen b. Hârûn, künyesini de Ebû Muhammed olarak veren Hatîb-i Bağdâdî, "el-fakîh" ve "ez-zâhid" lakapları ile el-Buhârî nisbesini de dile getirmiştir.⁶ Hacca giderken birkaç kez Bağdat'a uğradığını belirttiikten sonra kendisinden rivayet edilen hadisi nakletmiş ve nihayet ölüm tarihinin 402 olduğunu ifade etmiştir.⁷

İsmail ez-Zâhid'in Hanefî olduğunu, Hanefî mezhebinin tabakat kitaplarından öğreniyoruz. Zira o, Hanefî tabakat kitapları içinde klasik bir kaynak olarak İbn Ebi'l-Vefâ'nın eserinde ve Leknevî'nin eserinde zikredilmektedir.⁸ Ancak burada ilginç olan bir nokta vardır. İbn Ebi'l-Vefâ, İbn Sînâ'nın kendisine talebelik yaptığı İsmail ez-Zâhid'in Buharalı İsmail b. el-Huseyn değil, Reyli İsmail b. Ali olduğunu belirtmektedir.⁹ İbn Ebi'l-Vefâ, İsmail b. Ali'nin hayatı ile ilgili bilgileri verdikten sonra şöyle demektedir:

"Bu şahsı İbn Hallikân da Târîh'inde İbn Sînâ'nın hayatına dair bölümde zikretmektedir. O şöyle demektedir: "Onun [İsmail'in] dört bine yakın şeyhi bulunmaktadır. Ebû Ali de [İbn Sînâ] fıkıh öğrenmek üzere İsmail ez-Zâhid'e giderdi."¹⁰

İbn Ebi'l-Vefâ'nın, İbn Hallikân'dan yaptığı bu alıntıyı kitabın basılı halinde bu şekilde görememekteyiz. İbn Hallikân sadece, İbn Sînâ'nın İsmail ez-Zâhid'den fıkıh dersi aldığını belirtmektedir. Burada İsmail ez-Zâhid'in dört bine yakın şeyhi olduğundan bahsedilmemektedir.¹¹ Dolayısıyla İbn Ebi'l-Vefâ'nın yanlış bir alıntı yaparak İbn Sînâ'nın İsmail b. Ali'nin öğrencisi olduğunu belirtmesi bizce gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü her şeyden önce İsmail b. Ali Rey'lidir. Hayatından bahseden hiçbir tabakat kitabında Buhara'da bulunduğu dair bir bilgi bulunmamaktadır.¹² İkinci olarak İsmail b. Ali'nin her ne kadar "ez-zâhid" şeklinde bir lakabı olsa da daha meşhur olan laka-

5 İbn Ebi'l-Vefâ, Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdulkâdir b. Muhammed (ö. 775), *el-Cevâhiru'l-Mudryye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Muessesetu'r-Risâle, (b.y.) 1993, I/399.

6 el-Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali (ö. 463), *Târîhu Medîneti's-Selâm, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî*, Beyrût 2001, V/312, 313.

7 el-Hatîbu'l-Bağdâdî, V/314.

8 İbn Ebi'l-Vefâ, I/399; Leknevî, Muhammed Abdulhayy (ö. 1304), *el-Fevâidu'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Dâru'l-Erkam, Beyrût 1998, s. 80.

9 İbn Ebi'l-Vefâ, I/424.

10 İbn Ebi'l-Vefâ, I/427.

11 İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 681), *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, Dâru Sâdir, Beyrût 2005, II/158.

12 Üstelik İsmail b. Ali ilim yolunda birçok şehre gitmiş ve tabakat kitapları bu şehirleri ve gittiği şehirlerde kimlere talebelik yaptığını belirtmiştir. Bkz: Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdulkerîm b. Muhammed (ö. 562), *el-Ensâb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1998, III/316; İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen (ö.571), *Târîhu Medîneti Dimesşk*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1995, IX/21; İbnu'l-Adîm, Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed (ö. 660), *Buğyetu'l-Taleb fî Târîhi Haleb*, Dâru'l-Fikr, Beyrût (t.y.), IV/1706.

bı “semmân”dır.¹³ Tabakat kitaplarında hep bu lakabı öne çıkarılmıştır. Üçüncü olarak İsmail b. Ali’nin vefat tarihi 445’tir. Bu tarih, İbn Sînâ küçük yaşlarında iken ona fıkıh hocalığı yapmış bir kişi için oldukça geç bir tarihtir.¹⁴ Oysa İsmail b. el-Huseyn’in vefat tarihi 402’dir. Bu deliller muvacehesinde biz, İbn Sînâ’nın hocası olan İsmail ez-Zâhid’in 402 yılında vefat eden İsmail b. el-Huseyn olduğunu düşünüyoruz. Nitekim İbn Ebi’l-Vefâ’nın bu hatasına değinmemesine rağmen Dimitri Gutas da İbn Sînâ’nın hocasının İsmail b. el-Huseyn olduğunu belirtmektedir.¹⁵ İbn Ebi’l-Vefâ’nın böyle bir hata yapmasına neden olan şey ise muhtemelen muttali olduğu Vefeyâtü’l-A’yân nüshasının İbn Sînâ bölümünde “İsmail ez-Zâhid” ibaresinden sonra “onun dört bine yakın şeyhi bulunmaktadır” ara cümlesinin yer almasıdır. Bu ara cümle Vefeyât’ın aslında bulunmayan bir nottur. Muhtemelen müstensih tarafından düşülmüştür. Ancak “her hattat cahildir” fehvasınca bu da İsmail b. el-Huseyn ile İsmail b. Ali’yi karıştıran bir kişi olsa gerektir. Çünkü dört bine yakın şeyhi olan İsmail b. Ali’dir.¹⁶

İbn Sînâ’nın hocası olan İsmail ez-Zâhid’in fikhî silsilesini ise Leknevî vermektedir. Buna göre İbn Sînâ’nın mensup olduğu gelenek şöyledir: İsmail ez-Zâhid < Ebû Bekir Muhammed b. el-Fadl < Abdullah es-Sebezmûnî < Ebû Hafs es-Sağîr < Ebû Hafs el-Kebîr.¹⁷ Ebû Hafs el-Kebîr ise İmâm Ebû Hanîfe’nin önde gelen öğrencilerinden İmâm Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî’nin öğrencisidir.¹⁸ Dolayısıyla İbn Sînâ’dan Ebû Hanîfe’ye giden bir silsile çıkarmak mümkündür. Bu durum İbn Sînâ’nın fıkihta Hanefi mezhebine mensup olduğunu birçok delille ortaya koyan Dimitri Gutas’ın kanaatlerini desteklemektedir.¹⁹

İbn Sînâ’nın otobiyografisinde hocası olarak değil komşusu olarak zikrettiği bir isim daha vardır: Ebû Bekir el-Barakî. İbn Sînâ, Barakî’yi şöyle anmaktadır:

“Komşumuz fakîh Ebû Bekir el-Barakî el-Hârezmî –kendisi fıkıh, tefsir ve zühde yönelmiş bir insandı- benden kitapları şerh etmemi istedi. Ben de onun için yaklaşık yirmi ciltlik el-Hâsıl ve’l-Mahsûl adlı kitap ile el-Birr ve’l-İsm adlı kitabı yazdım.”²⁰

Her ne kadar İbn Sînâ, Ebû Bekir el-Barakî’yi komşusu olarak zikretse de bazı tabakat kitaplarında Ebû Bekir el-Barakî İbn Sînâ’nın hocası olarak anılmıştır.²¹ Ebû Bekir el-Barakî’nin tam adı Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf’tur. Vefat tarihi ise 376’dır. Sem’ânî, İbn Mâkûlâ’dan nakille Ebû Bekir el-Barakî’nin İbn Sînâ’nın

13 Semmân, semn/yağ ticareti yapanlar için kullanılan bir terimdir.

14 İbn Sînâ’nın doğum tarihi genellikle 370 olarak kabul edilmesine rağmen Dimitri Gutas, bu konuyu özel olarak ele aldığı bir çalışmada tarihin 350’li yıllara kadar çekilebileceğini düşünmektedir. Bkz: Gutas, Dimitri, *İbn Sînâ’nın Mirası*, Derleme ve Tercüme: M. Cüneyt Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2004, s. 27.

15 Gutas, s. 18.

16 İbn Asâkir, IX/21; İbnu’l-Adîm, IV/1706.

17 Leknevî, s. 80.

18 Leknevî, s. 39.

19 Gutas, s. 16-22.

20 Zehebî, s. 222.

21 Sem’ânî, I/339.

hocası olduğunu söylese de özellikle fıkıh hocası olduğunu belirtmemiştir. İbn Sînâ da otobiyografisinde fıkıhta hocası olarak sadece İsmail ez-Zâhid'i andığından burada bizim için önemli olan İsmail ez-Zâhid'dir.

Sonuç olarak İbn Sînâ fıkıh nosyonunu zamanının önde gelen Hanefi alimlerinden İsmail ez-Zâhid'den almıştır. Bu bağlamda İsmail ez-Zâhid hakkında yapılacak daha ayrıntılı çalışmalar belki bize İbn Sînâ hakkında yeni bilgiler verebilecektir.

İbn Sînâ'nın Fikhî Görüşleri

Daha önce belirttiğimiz gibi İbn Sînâ'nın fıkıh ilminde müstakil bir eseri olmasa da o, Şifâ'nın bazı bölümlerinde fikhî konulara temas etmiştir. Şifâ'nın ilâhiyyât bölümünün son üç makalesi idarecinin toplumu nasıl düzenlemesi gerektiği ile ilgili konuları içermektedir. Bu üç makaleden ilki ibadetler, ikincisi ev ve şehir idaresi, üçüncüsü ise hilafet hakkındadır. Elbette İbn Sînâ'nın bu üç makaledeki amacı fıkıh ilminin konularını içmâlen ele almak değildir. Cüneyt Kaya'nın da belirttiği gibi İbn Sînâ burada hikmet-i ameliyeyi konu etmektedir.²² Ancak hikmet-i ameliyenin fıkıh ilmi ile ilgisi düşünüldüğünde İbn Sînâ'nın burada dolaylı olarak fikhî konulara da temas etmiş olması garip bir durum değildir. Önemli olan burada, İbn Sînâ'nın hangi fikhî konuları nasıl ele aldığıdır. İbn Sînâ'nın fikhî değerlendirmelerinden hareketle yapacağımız tespiti en başta söylemek gerekirse o, şer'î hükümleri hikmetleri bakımından ele almıştır. Konu edilen şer'î hükmün hangi gayeyi gerçekleştirmek üzere vaz edildiğini ortaya koymuştur. Bu bakımdan İbn Sînâ'nın fikhî, maksada ve gayeye yönelik bir fıkıhtır. Modern tabirle İslam hukukunun felsefesi ile ilgilidir.²³ Onun bu yaklaşımını, ele aldığı bütün konularda görmek mümkündür.

İbadetler

Bilindiği üzere fıkıh kitapları ibadetler konusu ile başlar. Bu durum ibadetlerin, kişinin toplumla ilişkisinden çok Allah ile olan ilişkisiyle alakalı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle müellifler ibadetleri diğer hukuk konularına öncelemiştir. Aynı durumu İbn Sînâ'da da görmek mümkündür. İlahiyyat bölümünün fıkıhla ilgili olan son üç makalesi ibadetlerle başlamaktadır.

İbn Sînâ ibadetleri, insanların Allah'ı sürekli hatırdâ tutmaları için bir vasıta olarak görmektedir. Bu nedenle ibadetlerin işlevi, daha ziyade peygamberin yaşadığı zamandan sonra ortaya çıkar. Çünkü peygamber kendi yaşadığı zamanda insanların Allah'ı zikretmeleri için yaşayan bir örnektir. Önemli olan peygamber vefat ettikten sonra da insanların sürekli Allah'ı anmaları için bir düzenleme yapmaktır. İbn Sînâ'ya göre bu tedbir, belli aralıklarla tekrarlanan ibadetlerdir.

İbn Sînâ'ya göre peygamber, kemal vasıfları gereği varlığı nadirattan olan bir insandır. Onun her zamanda bulunuyor olması zordur. Bu nedenle peygamber, yasa olarak vaz ettiği kanunların bekası için bazı önlemler almalıdır. Öyle ki bu önlemler, insanların

22 Kaya, Cüneyt, "“Peygamberin Yasa Koyuculuğu”: İbn Sînâ'nın Amelî Felsefe Tasavvuruna Bir Giriş Denemesi", *Dîvân*, Cilt:14, Sayı:27 (2009/2), s. 59.

23 Kahraman, s. 345.

sürekli Allah'ı zikretmelerini sağlasın ve peygamberden sonra onların nasıl davranmalarını gerektiğini unutmalarını engellesin. Dolayısıyla insanların, birbirine yakın zamanlarda tekrar etmeleri gereken bazı fiillerin olması gerekir. Hiç şüphesiz bu fiillerde Allah'ı ve yeniden dirilişi de (me'âd) hatırd tutmayı sağlayacak şeyler olmalıdır, aksi halde bu fiillerin bir faydası (nef') olmaz.²⁴ Bu fiiller ibadetin avam için faydasıdır. Havâs içinse ibadet, bedene ağır gelen işleri yapmak suretiyle nefsi terbiye etmeyi sağlar.²⁵

Görüldüğü üzere İbn Sînâ ibadetleri, hangi amaçla vaz edildikleri açısından ele almaktadır. Ayrıca özellikle "fayda" kelimesini kullanmak suretiyle şer'î hükümlerin amaçları ile fayda arasındaki ilişkiye de dikkat çekmiş olmaktadır.

İbadetler konusunu tamamlamadan önce İbn Sînâ'nın namazın mahiyeti hakkında yazdığı risalesine bakmakta da yarar vardır. Zira İbn Sînâ bu risalesinde, namaz özetinde şer'î hükümlerin amaçlarına dair değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ona göre namazın, bir emredilmiş olan zâhirî yönü, bir de bu fiilin yapılmasında amaç olan (matlûb) bâtinî yönü vardır.²⁶ Zâhirî yönü riyazet ile ilgilidir, bâtinî yönü ise esas hakiki namaz olup Allah'ı bilmekten ibarettir.²⁷ Namazın zâhiri, hakiki namazın bir gereği olarak teşrî kılınmıştır. Allah Teâlâ, O'nu bilmek insana (nefs-i nâtika) farz olduğu için, bunun bir eseri olarak bedenî namazla insanı yükümlü kılmıştır.²⁸ Çünkü Allah herkesin aklı mertebelere yükselmeyeceğini bilmektedir. Bu nedenle insanların heva ve heveslerine muhalif olacak bir riyazeti onlara mecbur kılmıştır. Bunda ise birçok maslahat ve umumi fayda vardır.²⁹ Dikkat edilecek olursa İbn Sînâ burada da maslahat kavramını kullanmakta ve ibadeti bu açıdan değerlendirmektedir. İbn Sînâ'nın namaz için yaptığı bu değerlendirmeler diğer şer'î hükümler için de geçerlidir. Zira o risalesinin sonunda bütün şer'î emirlerin bu mecrada seyrettiğini belirtmiştir.³⁰

İbn Sînâ'nın, fikhî hükümlerin maksatlarına yönelik bu yaklaşımını Hanefi mezhebinin ilk örneklerinden saymak mümkündür. Örneğin ibadetler açısından ele alacak olursak, bu fiillerin neden teşrî kılındığı ile ilgili maksatlara, görebildiğimiz kadarıyla ilk olarak Kâsânî'nin (ö. 587) Bedâi' adlı eserinde rastlıyoruz. Kâsânî bu eserinin, konuların ele alınmış biçimi olarak öncekilerden farklı olduğunu hatta bu farklılığın hocası Alâeddîn es-Semerkindî (ö. 539) ile başladığını vurgulamaktadır.³¹ Kâsânî örneğin namazın farzietini ele alırken bunun Kitâb, sünnet, icmâ ve ma'kul ile sabit

24 İbn Sînâ, Ebû Ali el-Huseyn b. Abdillâh (ö. 428), *eş-Şifâ/el-İlâhiyyât*, Tahkik: G. C. Anawati ve Sa'îd Zayed, (m.y.), (b.y.) (t.y.), s. 443, 444.

25 İbn Sînâ, *eş-Şifâ*, s. 445.

26 İbn Sînâ, *Risâle fî Sirri's-Salât* (Hasan 'Âsî tarafından hazırlanan *et-Tefsîru'l-Kur'ânî ve'l-Lugatu's-Süfiyye fî Felsefeti İbn Sînâ* adlı eser içinde), el-Muessesetu'l-Câmi'iyeli'd-Dirâsât ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrût 1983, s. 205.

27 İbn Sînâ, *Risâle*, s. 214, 215.

28 İbn Sînâ, *Risâle*, s. 215.

29 İbn Sînâ, *Risâle*, s. 215.

30 İbn Sînâ, *Risâle*, s. 221.

31 Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd (ö. 587), *Bedâi'ü's-Sanâi' fî Tertibi's-Şerâi'*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2003, 1/88.

olduğunu söylemektedir.³² Namazın farzietini aklî açıdan ele alırken de namazın ne için/hangi maksatla farz kılındığını açıklamaktadır. Dolayısıyla Kâsânî'deki bu bölüm muhteva bakımından İbn Sînâ'nın değerlendirmelerine benzemektedir. Her iki bölümde de ibadet, maksadı açısından ele alınmıştır. Bununla birlikte Kâsânî'nin değerlendirmeleri içerik olarak İbn Sînâ'dan farklıdır. Erken dönem Hanefî kaynaklarında bu tarz açıklamaların pek olmaması ile ilgili tespitimizi destekleyen ilginç bir ayrıntı da Alâeddîn es-Semerkandî'nin eserinde ortaya çıkmaktadır. Namazın farzietini Semerkandî de ele almıştır, ancak o sadece Kitâb, sünnet ve icmâ ile sabit olduğunu söylemiştir.³³ Aklî açıdan değerlendirmelerde bulunmamıştır. Dolayısıyla ibadetlerin hangi maksatla farz kılındığına dair bir bilgiye Semerkandî'de de rastlayamıyoruz.

Aile Hukuku

İbn Sînâ fikhî konular içinde aile hukuku ile ilgili olanlara ayrı bir önem atfetmektedir. Evliliğin kurulması ve sona erdirilmesi hakkında birçok şer'î hükmün maksadına değinmektedir. İbn Sînâ'nın evlilik kurumunu bu kadar önemsemesinin nedeni, toplum düzeninin evlilik kurumuna dayandığını düşünmesidir. Ona göre evlilik, toplumun en önemli unsurudur.³⁴ Muhtemelen bu nedenle İbn Sînâ, fikhî konular arasında en detaylı açıklamalarını aile hukuku hakkında yapmaktadır.

İbn Sînâ'ya göre her şeyden önce evliliğin teşvik edilmesi gerekmektedir. Çünkü neslin devamı ancak evlilikle sağlanır. Neslin devamı ise Allah'ın varlığının delillerinden olduğundan bundan ödün verilemez.³⁵ Evlilik hakkında vaz edilmesi gereken kurallardan bir diğeri evliliğin alenen yapılmasıdır. Evlilik aleni bir şekilde gerçekleştiğinde neseplerde herhangi bir karışıklığa mahal verilmemiş olur. Çünkü neseplerde şüphe meydana geldiğinde bu, mirasın intikalinde sıkıntılara yol açar. Oysa miras, mal varlığının en önemli kaynağı olduğundan onda şüphe bulunmaması gerekir.³⁶

Evlilik kurumu toplum için çok önemli olduğundan İbn Sînâ'ya göre evliliğin sona erdirilmesi ile ilgili de önlemlerin alınması gerekir. Bu nedenle eşler arası birlikteliğin, her türlü anlaşmazlıkla sona eremeyecek şekilde tekit edilmesi gerekir. Bu da boşama hakkının kadına verilmemesi suretiyle olur. Çünkü kadın aslında zayıf akıllıdır. Arzu ve öfkesine daha çabuk boyun eğmektedir.³⁷ Dolayısıyla İbn Sînâ'nın bu değerlendirmesine göre kadın, duygularına daha çabuk yenik düştüğünden boşama hakkının onun elinde olmaması gerekir. Aksi halde en ufak bir anlaşmazlıkta dahi bu birlikteliğin sona ermesi söz konusu olur. Oysa İbn Sînâ, yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu birlikteliğin tekit edilmesi gerektiğini düşünmektedir.

32 Kâsânî, I/455.

33 Alâeddîn es-Semerkandî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed (ö. 539), *Tuhfetu'l-Fukahâ*, Mektebetu Dâri't-Turâs, Kâhira 1998, I/171.

34 İbn Sînâ, *eş-Şifâ*, s. 448.

35 İbn Sînâ, *eş-Şifâ*, s. 448.

36 İbn Sînâ, *eş-Şifâ*, s. 448, 449.

37 İbn Sînâ, *eş-Şifâ*, s. 449.

Öte yandan İbn Sînâ'ya göre boşama yolunun da tamamen kapatılmaması gerekir. Zira bu bazı sıkıntılara yol açar. Örneğin bazı insanlar karakter olarak birbirleri ile anlaşamazlar. Ne kadar da bir araya gelmek isteseler, muhabbet yerine nefret artar.³⁸

Boşama hakkının kadına verilmemesi, bu ilişkinin tamamen erkeğin himmetine kaldığı anlamına gelmez. İbn Sînâ, kadının mağdur edildiği evliliklerde kadın adına hakime boşama yetkisinin verilmesi gerektiği görüşündedir. Bu durumda eğer hakim, kocanın geçimsizliğini tespit ederse tefrîke karar verir.³⁹

İbn Sînâ'ya göre boşama hakkının erkeğe verilmesinin bir sorumluluk doğurması gerekir. Tâ ki boşamaya ancak uzun uzadıya düşünmek suretiyle karar versin. Bu konuda alınacak önlem, boşamanın üçle sınırlandırılması ve üçüncü hakkın kullanılmasından sonra ancak başka biriyle evlenip, cinsel temasta bulunduktan sonra eşlerin tekrar evlenebilmelerine izin verilmesidir.⁴⁰

İbn Sînâ aile içi hak ve sorumluluklara da temas etmektedir. Öncelikle belirttiği husus, kadının örtünmesi (tesettür) gerektiğidir. Çünkü kadın gerçekten cezbedicidir. Cezbedici haliyle kadının, erkekler tarafından arzulanır olması ise izzete dokunur ve büyük bir utanç sebebidir. Kadının örtünmesi ise onun, erkekler gibi çalışma hayatında bulunmamasını gerektirir. Bu nedenle kadının geçim masrafları da kocasına aittir. Erkeğin bu nafaka yükümlülüğüne karşı da bir hakkı olmalıdır. Öyle ki bu hak kadında bulunmayan bir hak olsun. Erkeğe mahsus bu hak ise çok eşliliklerdir.⁴¹

İbn Sînâ'nın aile hukukundaki hükümlerin maksatlarına yönelik bu değerlendirmelerini de ilkler arasında sayabiliriz. İbn Sînâ'dan sonraki literatürde, ibadetler alanında olduğu gibi bu konuların bir kısmında da hükümlerin maksatlarına yönelik açıklamalar bulunmaktadır.⁴²

Borçlar Hukuku

İbn Sînâ insanların kendi aralarındaki ticari faaliyetleriyle ilgili bazı hükümlerin maksatlarına değinmektedir. Bunlardan ilki kumarın yasaklanmasıdır. Ona göre, kumar gibi, karşılığında herhangi bir maslahat olmaksızın malların intikaline sebep olan işlerin yasaklanması gerekir. Çünkü kumar oynayan kişi, kazancı mukabilinde hiçbir menfaat ortaya koymamıştır.⁴³ Öte yandan tıpkı faiz gibi, insanı iş yapmaktan alıkoacak kazanç kapıları da kapatılmalıdır.⁴⁴ Aynı şekilde herhangi bir aldatma (gadr) ve kapalılığın (garar) bulunduğu sözleşmeler de yasa dışı ilan edilmelidir.⁴⁵ Bu değerlen-

38 İbn Sînâ, *eş-Şifâ*, s. 449.

39 İbn Sînâ, *eş-Şifâ*, s. 450.

40 İbn Sînâ, *eş-Şifâ*, s. 450.

41 İbn Sînâ, *eş-Şifâ*, s. 450, 451.

42 Kâsânî, III/317, 394.

43 İbn Sînâ, *eş-Şifâ*, s. 448.

44 İbn Sînâ, *eş-Şifâ*, s. 448.

45 İbn Sînâ, *eş-Şifâ*, s. 452. İbn Sînâ burada, yasaklanması gereken bir sözleşme türünden daha bahsetmektedir. Buna göre sarf ve nesî'e akitleri gibi ifa ve istifa tamamlanmadan evvel bedellerin değiştiği mua-

dirmelerin hepsinde şu açığa çıkmaktadır: İbn Sînâ, bir hukukçu olmadığından şer'î hükümleri amaçları ve ahlaki boyutlarıyla ele almaktadır.

Kamu Hukuku

İbn Sînâ'nın toplumun tamamını ilgilendiren konularda yaptığı değerlendirmelerin başında ceza hukuku ile ilgili düzenlemeler gelmektedir. Ona göre kanuna isyan edilmesini önlemek amacıyla suçlular için sabit cezalar vaz edilmelidir. Bunlar içinde en ağır cezaların, toplum düzenini bozan fiillere verilmesi gerekir. Tek bir şahsa yönelik işlenen suçların cezası ise bunlardan daha hafif olmalıdır.⁴⁶ Öte yandan hataen işlenen cinayetlerde, suçlunun suç işlemesini engelleyemedikleri için suçlunun yakınlara da gerekli cezayı ödeme yükümlülüğü getirilmelidir.⁴⁷ Zina ve livata gibi fiiller, toplumun en önemli unsuru olan evlenmekten müstağni kıldığından yasaklanmalıdır.⁴⁸ Bahsedilen bu yasalara muhalif olan düşmanlarla ise, hakka davet edildikten sonra icabet etmemeleri halinde savaşılmaları gerekir. Ayrıca onların malları ve eşleri de mübah kılınmalıdır. Zira eşler ve mallar, faziletli toplumun (medine-i fâzıla) yasaları ile düzenlenmediği sürece maslahatı temin etmeye vasıta olamazlar. Onlar ancak fesada ve kötülüğe hizmet etmiş olurlar.⁴⁹

İbn Sînâ kamu yararına dönük olmak üzere bazı kurumların da tesis edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bunlardan biri beytülmal kurumudur. Beytülmal vergilerden, suçlulardan alınan maddî cezalardan ve ganimetlerden oluşmalıdır. Bu şekilde tesis edilen devlet hazinesi toplumun ortak maslahatları, ordu masrafları ve çalışamayacak durumda olanların maişeti için harcanmalıdır.⁵⁰

İbn Sînâ'nın toplum düzeni için zorunlu gördüğü kurumlardan bir diğeri de köleliktir. Ona göre düşman toplumlarla yapılan savaşlarda esir alınanlar ve fazilet sahibi olmaktan uzak, tabiatı gereği köle olanlar insanlara hizmet etmeye mecbur tutulmalıdırlar.⁵¹

İbn Sînâ farklı alanlarda yürürlüğe konması gereken yasalardan örnek verdikten sonra temel bir ilkeye daha temas etmiştir. Ona göre özellikle muamelât konularında olduğu gibi birçok konunun içtihadı bırakılması gerekir. Çünkü zamana bağlı hükümler sabit kılınamaz.⁵²

meleler de yasaklanmalıdır. Onun burada kastettiği akit şekli şudur: Taraflar birbirleri ile para değişimi yapmayı taahhüt ederler ancak, taraflardan biri bedeli peşin verirken, diğeri müeccel olarak sonra verir. Bunun sakıncası, bedeli müeccel veren tarafın o süre zarfında peşin aldığı bedel üzerinden haksız kazanç sağlamasıdır. İslam hukukuna göre aynı cins malların değişimi peşin olarak gerçekleştirilmelidir.

46 İbn Sînâ, *es-Şifâ*, s. 454.

47 İbn Sînâ, *es-Şifâ*, s. 448.

48 İbn Sînâ, *es-Şifâ*, s. 448.

49 İbn Sînâ, *es-Şifâ*, s. 453.

50 İbn Sînâ, *es-Şifâ*, s. 447.

51 İbn Sînâ, *es-Şifâ*, s. 453. İbn Sînâ burada "şerefli bölgeler"de (ekâlîm-i şerîfe) yaşayanlar ve yaşamayanlar şeklinde bir ayırım yaparak, şerefli bölgelerde yaşamayanları fazilet sahibi olmaktan uzak görmektedir. Hatta bu insanlara Türkleri ve Zencileri örnek göstermektedir. İbn Sînâ'nın bu yaklaşımının, kendi zamanı için ne ifade ettiği ayrıca araştırılmalıdır, ancak günümüzde bunun açık bir ırkçılık olarak yorumlanacağı kuvvetle muhtemeldir.

52 İbn Sînâ, *es-Şifâ*, s. 454.

Değerlendirme ve Sonuç

Giriş bölümünde dile getirdiğimiz gibi İbn Sînâ'nın fikhî görüşleri ele alındığında dikkati çeken ilk nokta şer'î hükümlerin hikmet boyutudur. Yaptığı gerekçelendirmelerin haklılığını kabul etmek ya da etmemek bir yana her seferinde o, bahsettiği hükümlerin maksadına işaret etmek suretiyle yasalar için önemli olan şeyin maslahatlar olduğunu ortaya koymuştur. Ona göre yasa, toplumun maslahatını temin ettiği sürece anlamlıdır. Yasama faaliyetinin sürekli gözetmesi gereken ilke toplumun maslahatı ve menfaatidir. Bu bakımdan İbn Sînâ'nın yaklaşımı İslam hukuk felsefesinin ilk örneklerinden biri olarak kabul edilmelidir.

İbn Sînâ'nın yaklaşımının ayrıntı özelliklerinden birisi de ayrıntılı konuların şer'î hükümlerine değinmeyip tüm İslam hukukçularınca kabul edilen temel görevler ve yasakları ele almış olmasıdır. Örneğin ibadetlerin teker teker nasıl ifa edilmesi ile ilgili detaylara değinmek yerine bunların genel olarak hangi maslahatları temin etmek için yasa haline getirildiğini belirtmiştir. Aynı şekilde aile, borçlar ve ceza hukuku gibi farklı alanlarda da fikhî mezheplerinin ortak paydası olan temel hükümler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda tabiri caizse ihtilafa boğulmaktan kaçınmış, üzerinde icmâ edilen konuları ele almıştır.

İbn Sînâ'nın şer'î hükümlerin hikmetlerine yönelik bu yaklaşımının kendinden önceki İslam hukuku literatüründe araştırılması elbette önemlidir. Ancak genel olarak yapılacak böyle bir araştırmanın makalemizin sınırlarını aşacağı düşünüldüğünden, İbn Sînâ'nın içinden geldiği Hanefî mezhebinin literatürünü mercek altına almaya çalıştık. Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki görebildiğimiz kadarıyla İbn Sînâ'nın fikhî değerlendirmeleri, Hanefî mezhebinin makasıda yönelik literatürünün ilk örneklerindedir.

İbn Sînâ'nın yaklaşımlarını içerik olarak değerlendirmek gerekirse şunları söyleyebiliriz: İbn Sînâ'nın bahsettiği şer'î hükümlerin çoğu Kur'an ve sünnette açık bir şekilde vaz edilmiştir. Ancak bazıları İbn Sînâ'nın kendi görüşüdür. Örneğin kadınların çalışma hayatında olmaması gerektiği ya da bazı insanların tabiatları gereği köle olduğu ve bunların köleliğe mecbur edilmeleri gerektiğine dair görüşler özellikle eleştiriye açık olanlardır. Zira Kur'an ve sünnette bunlara dair bir hüküm olmadığı gibi, Kur'an ve sünnette bulunan hükümlerin bunları ne derece gerektirdiği de ayrıca irdelenmelidir. İbn Sînâ bu gibi görüşlerinde ve genelde şer'î hükümlerin hikmetleri olarak ortaya koyduğu yaklaşımlarında kendi içtihatlarını sunmuş olmaktadır. Her içtihadın doğruya ve yanlışa açık olduğu düşünüldüğünde İbn Sînâ'nın içtihatlarının da bundan beri olmadığını söyleyebiliriz.

Sonuç olarak İbn Sînâ fikhî görüşleri ile şeriatın hikmet boyutunu ortaya koymuştur. Şer'î hükümlerin hikmetlerine yer yer Kur'an ve sünnette de rastlamak mümkündür.⁵³ Ancak önemli olan bu gibi hikmetleri örnek almak suretiyle yasama faaliyetinin tamamının bir hikmet arayışı içinde yapılmasıdır. İbn Sînâ'nın dediği gibi şeriat mutedil (adalet) olmalıdır.⁵⁴ Adalet ise ancak hikmetle elde edilir.⁵⁵

53 Örnekleri için bkz: Şelebî, Muhammed Mustafa, *Ta'îlu'l-Ahkâm*, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrût 1981, s. 141.

54 İbn Sînâ, *es-Şifâ*, s. 454.

55 İbn Sînâ, *es-Şifâ*, s. 455.

Kaynakça

- Alâuddîn Semerkandî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed (ö. 539), *Tuhfetu'l-Fukahâ*, Mektebetu Dâri't-Turâs, Kâhira 1998, I-III.
- Gutas, Dimitri, *İbn Sînâ'nın Mirası*, Derleme ve Tercüme: M. Cüneyt Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2004.
- Hakîm et-Tirmizî (ö. hicri 4. asır başları), *Kitâbu'l-Menhiyyât: Hadislerdeki Yasakların Sebep ve Hikmetlerine Dair*, Hazırlayan: Yavuz Köktaş, İnsan Yayınları, İstanbul 2008.
- el-Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali (ö. 463), *Târîhu Medîneti's-Selâm*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût 2001, I-XVII.
- İbnu'l-Adîm, Kemâluddîn Ömer b. Ahmed (ö. 660), *Buğyetu'l-Taleb fî Târîhi Haleb*, Dâru'l-Fikr, Beyrût (t.y.), I-XII.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen (ö. 571), *Târîhu Medîneti Dimeşk*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1995, I-LXXX.
- İbn Ebi'l-Vefâ, Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdulkâdir b. Muhammed (ö. 775), *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Muessesetu'r-Risâle, (b.y.) 1993, I-V.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed (ö.681), *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, Dâru Sâdir, Beyrût 2005, I-VIII.
- İbn Sînâ, Ebû Ali el-Huseyn b. Abdillâh (ö. 428), *eş-Şifâ/el-İlâhiyyât*, Tahkik: G. C. Anawati ve Sa'îd Zayed, (m.y.), (b.y.) (t.y.).
- , *Risâle fî Sirri's-Salât* (Hasan 'Âsî tarafından hazırlanan *et-Tefsîru'l-Kur'ânî ve'l-Lugatu's-Süfiyye fî Felsefeti İbn Sînâ* adlı eser içinde), el-Muessesetu'l-Câmi'iyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrût 1983, s. 205-222.
- Kahraman, Abdullah, "Darülfünûn Müfredatında Bir Ders: Hikmet-i Teşrî' ve Bir Metin", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15/2010, s. 345-370.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd (ö. 587), *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2003, I-X.
- Leknevî, Muhammed Abdulhayy (ö. 1304), *el-Fevâidu'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Dâru'l-Erkam, Beyrût 1998.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdulkerîm b. Muhammed (ö. 562), *el-Ensâb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1998, I-VI.
- Şelebî, Muhammed Mustafa, *Ta'lîlu'l-Ahkâm*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrût 1981.
- Taşköprizâde, Ebu'l-Hayr İsmâduddîn Ahmed b. Mustafa (ö. 968), *Miftâhu's-Se'âde ve Mısbâhu's-Siyâde fî Mevdû'âti'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2002, I-III.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed (ö. 747), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1998, I-LII.

